

УДК 94:327.341.43(437.6):(4+73)»1945/1947»

DOI: 10.20535/2307-5244.59.2024.318882

І. І. Боровець

ORCID: 0000-0001-7132-9901

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

I. Borovets

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

**МІЖНАРОДНА АКТИВНІСТЬ СЛОВАЦЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ЗАХОДІ
(1945 — ЛЮТИЙ 1947 рр.)**

*International Activities of the Slovak Political Emigration
in the Western Countries (1945 — February 1947)*

Ліквідація 1945 р. Словацької держави зумовила еміграцію на Захід її очільників та активістів. Спираючись на принцип національного самовизначення, вони обґрунтовували право збереження незалежної Словаччини шляхом вільного плебісциту, зверталися до міжнародних організацій та західних політиків, підтримували ідею інтеграції Центрально-Східної Європи зі Словаччиною як рівноправним членом.

Ключові слова: Словаччина, політична еміграція, Велика Британія, США, Італія, Франція, дипломатія, міжнародні відносини.

The offensive of the Red Army in the first months of 1945 led to the occupied territory of the Slovak state (the First Slovak Republic). Its government structures were liquidated and the power of the Czechoslovak Republic was restored. For this reason, Slovak political leaders and activists were forced to go into political exile in Western countries.

The issue of popularizing the idea of saving national statehood was on the agenda. P. Pridavok, who was a leader of the Slovak National Council in London and had not discredited himself by cooperating with Nazi Germany, prepared memoranda addressed to the Western Allies. He substantiated the right to preserve Slovakia as an independent state based on the principle of national self-determination. Among the Slovak emigration in the USA, the idea of holding a free plebiscite in the homeland under the control of an international commission was the most popular.

Former Slovak Minister of Foreign Affairs F. Durchansky headed the Slovak Action Committee, initiated a number of memoranda and appeals, and private letters addressed to numerous international organizations and Western political leaders. In summer 1946, he secretly visited the Paris Peace Conference.

F. Durchansky emphasized that the Slovak Republic continued to exist from a legal point of view and stated that restoring the Czechoslovak Republic was an illegal act.

K. Sidor, the ambassador of the Slovak state in the Vatican, concentrated his efforts on practical assistance to refugee compatriots and journalistic activities. He considered radical political activities inexpedient, because they could not change the unfavorable geopolitical situation for Slovak statehood at that time.

All groups of Slovak political emigrants positively evaluated and supported the idea of creating a supranational integration association in Central and Eastern Europe, where Slovakia would be an equal member. However, the USSR, which became the dominant power in the region, did not support such plans.

Keywords: Slovakia, political emigration, Great Britain, USA, Italy, France, diplomacy, international relations.

Актуальність дослідження обумовлена насамперед дискусійністю оцінок та інтерпретацій діяльності словацьких емігрантів після Другої світової війни в сучасній словацькій історіографії, суспільній думці, які часто переносяться й у площину політичних баталій. Річ у тім, що 1939–1945 рр. у словацькій історії характеризуються суперечливістю. З одного боку, це був перший досвід державотворення, важливий етап становлення національної самосвідомості словаків. Проте створення та функціонування тогочасної Словацької держави (Першої Словацької республіки) відбувалися в умовах недемократичного політичного режиму, її економічної й зовнішньополітичної залежності від Німеччини, співучасті в нацистській військовій агресії та Голокості.

Постановка проблеми. Навесні 1945 р. встановлення контролю радянських військ над словацькими теренами та відновлення там чехословацьких органів влади зумовили хвилю еміграції на Захід. Ішлося про близько 1200 сімей (5 тис. осіб), які знайшли притулок в американській і французькій зонах окупації в Австрії та Німеччині (Vnuk, F. 1996, s. 136; Kružliak, I. 1998, s. 209). Насамперед це були представники державного управління, інтелектуальних кіл, які, власне, уособлювали образ Словацької держави.

Мета дослідження — простежити й проаналізувати діяльність словацьких емігрантів на міжнародній арені щодо популяризації на Заході ідеї збереження національної державності. Верхня хронологічна межа обумовлена підписанням Паризьких мирних договорів із союзниками Німеччини, які зафіксували повоєнне політико-територіальне врегулювання в Центрально-Східній Європі та поклали край теоретичним надіям і сподіванням словацької еміграції.

Історіографія питання. Дану проблему взагалі не порушували радянські, сучасні українські та зарубіжні історики, крім словацьких і чеських. У сло-

вацькій історіографії простежується згаданий давній антагонізм через різні підходи до інтерпретації Словацької держави.

Головні риси теоретико-історіософської концепції боротьби за збереження національної державності в післявоєнний період заклали в публікаціях, власне, представники еміграції Ф. Дюрчански (Ďurčanský, F. 1954), Ш. Полаковіч (Polakovič, Š. 1996), К. Сідор (Sidor K., 2012), К. Чулен (Čulen K. 2004; 2008) та ін.). Активіст словацької еміграції в Австралії історик Ф. Внук, опрацювавши масив офіційних документів і джерел особистого походження, поставив проблему на наукову основу (Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988). В сучасній Словацькій Республіці в річищі державницької ідеї оцінюють діяльність словацької післявоєнної еміграції Я. Бобак (Bobák, J. 2012; (Bobák, J. 2015), Е. Грабовец (Hrabovec, E. 2020; Hrabovec, E. 2022), Б. Катребова-Блегова (Katrebová-Blehová, B. 2016; Katrebová-Blehová, B. 2018; Katrebová-Blehová, B. 2019; Katrebová-Blehová, B. 2022; Katrebová-Blehová, B. 2023).

Критичну інтерпретаційну модель пропонують словацькі дослідники В. Варінски (Varinský, V. 2001; Varinský, V. 2015), Я. Пешек (Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011), Д. Сегеш (Segeš, D. 2009; Segeš, D. 2020), а також чеські історики П. Кубік (Kubík, P. 2012), В. Вондрашек (Vondrášek, V. 1982; Vondrášek, V. 2003; Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011). Так, В. Варінски звернув увагу на те, що Ф. Дюрчански, незважаючи на авторитет затятого борця за збереження національної державності, так і не розробив чіткої концепції політичної організації словацької держави на антикомуністичній платформі (Varinský, V. 2015, s. 74). Категоричні висновки висловив Д. Сегеш. Він наголосив, що західні союзники не вважали словацьке питання за міжнародну проблему. Також вони не сприймали аргументів емігрантів, які пропонували диференціювати негативну практику політичного режиму Словацької республіки (антисемітизм, участь у війні проти Польщі, СРСР, Великої Британії та США) й позитивний досвід реалізації права на самовизначення словаків, яким аргументувалася необхідність збереження державності (Segeš, D. 2020, s. 146, 151–152).

Як бачимо, ідейно-політична складова в сприйнятті проблеми досі залишається гострою, а вузькість джерельної бази через втрату багатьох документів (наприклад, архіву Ф. Дюрчанського), створює додаткові труднощі. Тому наукова новизна статті визначається спробою сформулювати український оціночний ракурс діяльності словацької політичної еміграції в країнах Заходу. При підготовці дослідження залучено різнопланові джерела — матеріали архіву Центрального розвідувального управління (ЦРУ) США, пресу, опубліковані діловодні документи та джерела особистого походження (мемуари, щоденники, листи).

В основу методології дослідження закладено принципи історизму та об'єктивності. Принцип історизму й використання історичної емпі-

тії дали змогу розкрити проблему з погляду сучасника подій і процесів. У перші повоєнні роки ідея збереження словацької державності не видавалася цілком безнадійною, тому її адепти мали підстави проявляти політичну активність і сподіватися на певний успіх. Реалізація принципу об'єктивності визначається насамперед тим, що історик-іноземець, на відміну від словацьких дослідників, залучених у внутрішні дискусії, має більші шанси залишатися незаангажованим в оцінках та інтерпретаціях.

Найширше використано історико-генетичний метод. Він дав можливість послідовно простежити динаміку та причиново-наслідкові зв'язки діяльності словацьких емігрантів від обставин ліквідації Словацької держави, через їх активність у 1945 — на початку 1947 рр., до фактичної невдачі в спробах заручитися підтримкою провідних держав. Історико-порівняльний (компаративний) метод знайшов вираження у розгляді позицій як прихильників, так і критиків Першої Словацької республіки, а також під час характеристики різних течій і представників еміграції. Історико-системний метод створив умови для аналізу «словацького питання» в системному контексті післявоєнної палітри міжнародних відносин та у фокусі впливу системи різних факторів (зовнішньополітичний курс західних держав, підходи емігрантів у плануванні тактики й стратегії дій, ідеї міждержавного об'єднання в Центральній-Східній Європі). Застосовано також елементи просопографії та модальної біографії під час з'ясування політичного профілю та рис характеру провідних лідерів словацької еміграції.

Осередки національно-політичного руху у Великій Британії та США

Важливо наголосити, що діячі з пулу політичної еліти Словацької держави, навколо яких точаться дискусії про рівень їх дискредитації через слухняність німцям та співучасть / причетність до воєнних злочинів і злочинів проти людяності, не були ні монополістами, ані піонерами у відстоюванні національно-державної ідеї в провідних західних державах. Тому насамперед варто звернути увагу на міжнародну активність тих, хто не вписується у сформований оціночний стереотип про співпрацю словаків-державників з нацистською Німеччиною.

Знаковою постаттю був Петер Прідавок. Він у 1930-х рр. був одним зі співробітників чехословацького прем'єр-міністра, словака за національністю, М. Годжі, тобто підтримував демократичну систему Чехословацької Республіки (ЧСР). П. Прідавок засудив обставини створення самостійної Словаччини, проголошеної під тиском Гітлера, й уже в квітні 1939 р. емігрував до Польщі. Незабаром був заочно засуджений на батьківщині до 18 років в'язниці (Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011, s. 78). За кордоном діяв у Парижі, потім у Лондоні. Спершу співпрацював з емігрантським осередком Е. Бенеша, який планував відновити ЧСР. Але П. Прідавок рішуче заперечував його

централізаторський «чехословакізм», відстоюючи державно-національні права словаків. На початку 1944 р. за його ініціативи засновано Словацьку національну раду в Лондоні (СНР Л) (Grácová, G. 2008b, s. 63).

У документах ЦРУ П. Прідавок проходить у статусі інформатора американських спецслужб¹ і характеризується як один з найрадикальніших словацьких націоналістів за кордоном, який налагодив зв'язки з чеською антибенешівською групою політиків (Л. Прхала, Ф. Шварц) та колишнім послом ЧСР в Парижі словаком Ш. Осуским. Вказується, що Прідавок палко агітує за незалежність Словаччини².

14 березня 1945 р. СНР Л адресувала союзницьким урядам меморандум, де з посиланням на Атлантичну хартію Об'єднаних Націй відстоювалося право словаків на самовизначення. Висловлена пропозиція таких кроків: створити змішану союзницьку комісію на звільнених від німців територіях Словаччини; не визнавати чехословацьку армію, натомість пропонувалося, щоб словацькі вояки діяли під власним прапором на боці Об'єднаних Націй; організувати вільні вибори до парламенту та місцевої влади під контролем військової союзницької адміністрації, і саме делегація після таких виборів мала представляти Словаччину на мирній конференції з винесенням на її обговорення всіх територіальних конфліктів із сусідами; впливати на урядові структури лише словаків і міжсоюзницької адміністрації; відновити дипломатичні відносини зі Словаччиною (Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988, s. 101–103). Але промовистим є той факт, що ніхто з адресатів не дав відповіді на цей меморандум (Segeš, D. 2020, s. 146, 138).

1 червня 1945 р. СНР Л надіслала меморандум посольству США у Великій Британії з проханням захистити біженців в Австрії, Німеччині, Франції, бо вони «діяли лише в інтересах нації та їх антикомуністичні та античехословацькі настрої не можна вважати за зраду». У тексті стверджувалося, що від 14 березня 1939 р. (день проголошення Словацької держави) Чехословаччини не існує, тому ніхто не може бути репресований за провину проти неї (Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988, s. 103–104). Відповіді на цей меморандум також не зареєстровано.

Адепти збереження національної державності з надією звертали погляди про допомогу на словацьку діаспору в США. Однак у її середовищі теж спостерігалися диференціація та незгоди (Šulen, K. 2008, s. 172). Послідовників відвертого «чехословакізму» та радикальних самостійників було небагато. Переважала поміркована позиція, що словакам на батьківщині необхідно забезпечити право вільного волевиявлення й цим припиняться полі-

¹ Central Intelligence Agency (CIA). Freedom of Information Act. Electronic Reading Room (FIA ERR). Nazi War Crimes Disclosure Act. Special Collection. (NWRDA SC). National Committee for Liberation of Slovakia (NCLS) Registration Act. Organization and Membership. P. 5; CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Durcansky. Summary of Available Personality Information. 2 November 1954. P. 17.

² CIA. FIA ERR. NWRDA SC. The Legal Position of Dr. Benes Question. P. 1.

тичні спекуляції на предмет того, якої форми державно-політичного устрою вони прагнуть. Але звертаємо увагу на позицію ветерана національного руху з часів Першої світової війни Ш. Осуського, який висловився в тому дусі, що «державна Тісо [президент Першої Словацької Республіки — *Авт.*] за всього її морального падіння, довела, що словацька нація здатна до державного життя» (Michálek, S. 1999, s. 180).

Найстарша організація діаспори — католицька Словацька Ліга (СЛ) в США, яка мала найтісніші зв'язки з активістами нової хвилі еміграції, просила вашингтонський уряд надіслати до Словаччини міжнародну комісію з метою провести об'єктивний плебісцит (Katrebová-Blehová, V. 2022, p. 48). Канадська Словацька Ліга у вересні 1945 р. звернулася до Міжнародної ради міністрів закордонних справ з проханням, щоб словаки отримали можливість вільних виборів, як у випадку Болгарії та Греції, зі спільним наглядом СРСР, США, Великої Британії, Франції й Канади. У звинуваченні словаків у колабораціонізмі пропонувалося діяти за принципом «шляхетності в політиці», апелюючи до поглядів А. Лінкольна щодо південних штатів (Kirschbaum, J. M. 1998, s. 235).

Проте в спогадах словацького дипломата Я. Кашшовіца, який у липні 1946 р. емігрував до США, читаємо: «вороги словацької самостійності тут вельми активні, а їх пропаганда, щедро дотована Бенешовими людьми, характеризує міжвоєнні та воєнні події в Словаччині в такому світлі, щоб громадська думка американських словаків схилилися на бік нових володарів» (Kaššovic, J. 2012, s. 158). Такою ж була ситуація в американському уряді: «Білий дім у Вашингтоні є цілком оточений людьми, які симпатизують Бенешу...» (Sidor, K. 2012, s. 218).

Чехословацький представник в ООН Я. Папанек отримав запевнення від працівника Державного Департаменту Вільямсона, що американський уряд є послідовним у негативному ставленні до «словацьких квіслінгів» та планах їх екстрадиції як військових злочинців. Пролунала також обіцянка, що «людям типу Чулена та іншим, які прагнуть отримати дозвіл на в'їзд у США, буде відмовлено»¹.

У тогочасних політичних дискусіях простежується й український чинник. У січні 1945 р. «New York Times» повідомила, що член Державної ради ЧСР від компартії І. Петрушка подав Е. Бенешу від імені українців вимогу, щоб разом із Підкарпатською Руссю (Закарпаттям) до УРСР була приєднана й Північно-Східна Словаччина аж до Штрбського Плеса (Bobák, J. 2015, s. 82). Це, ймовірно, мало переконати американських словаків піти на співпрацю з прازьким урядом задля збереження територіальної цілісності Словаччини.

¹ Ján Papánek za vojny Edvardovi Benešovi. Dokumenty 1939–1945. Výber / [Ed.]: Michálek, S. Bratislava: Veda, 1997. S. 137.

Загальна політична ситуація підштовхнула керівництво СЛ до більшої конструктивності. 6 квітня 1945 р. СЛ на засіданні у Вашингтоні обговорювала ставлення до Словацької національної ради в Братиславі (СНР Б) як органу чехословацької влади на батьківщині. Було прийнято резолюцію, де визнавалася «необхідність співпраці з усіма, хто захищає права та інтереси словацького народу...» (Bobák, J. 2015, s. 92–93). Це викликало бурю невдоволення політичних емігрантів, адже таке рішення було сприйняте як визнання відновленої ЧСР.

СЛ також відправила уповноважених спостерігачів на Установчу конференцію ООН в Сан-Франциско (Segeš, D. 2009, s. 463). М. К. Млинарович та Р. Й. Лах, прибувши туди, з подивом відзначили, що представників СНР Б, яку вони визнали, немає в складі чехословацької делегації. Втім, міністр закордонних справ ЧСР Я. Масарик люб'язно покликав їх на вечерю й запевнив, що в питанні словацької державності в ЧСР усе в цілковитому порядку та відповідає прагненням словацької нації (Bobák, J. 2015, s. 93–94).

Улітку 1945 р., в умовах погіршення американсько-радянських відносин, змінилося ставлення США до ЧСР. Я. Папанек доповідав про настрої у Вашингтоні: «починає переважати погляд, що ми цілком під впливом Радянського Союзу. Пересічний американець відзначає з деяким жалем, що Чехословаччина є єдиною державою в Центральній Європі, яка була така близька США, але переходить в іншу сферу впливу»¹. Крім того, стали проявлятися тенденція відходу від федеративного врегулювання чесько-словацьких відносин в ЧСР (так звана Перша Празька угода), перші докази недемократичних заходів тамтешнього режиму. У цих умовах СЛ почала корегувати свою позицію й 25 липня 1945 р. визнала, що «вашингтонська резолюція могла бути хибним кроком» (Mulík, P. 2009, s. 81).

Подальші політичні події на батьківщині, які прямували до концентрації всієї повноти влади в руках комуністів у становлення тоталітарного режиму, остаточно визначили позицію СЛ. На ХХVІІІ конгресі 27–28 жовтня 1946 р. в Детройті прийнято гучну резолюцію проти відновленої ЧСР. Прогнозувалося, що, хоча словаки наразі мають національні органи влади, але «навіть цей маленький проблиск автономії буде поступово відібраний». Підкреслювалося: «вимагаємо, щоб була реально створена словацька держава, а вже потім, якщо її легітимні представники за уповноваженням словацької нації прагнутимуть певного політичного об'єднання з іншою державою або державами, то це вже буде їхня справа» (Bobák, J. 2015, s. 122–123). Не визнавалася законність Національного суду над виданим празькому уряду президентом Й. Тісо, СНР Б кваліфікувалася як «узурпаторський орган», засуджувалися нацизм, фашизм і комунізм (Katrebová-Blehová, V. 2018, s. 257).

¹ Ján Papánek za vojny Edvardovi Benešovi. Dokumenty 1939–1945. Výber / [Ed.]: Michálek, S. Bratislava: Veda, 1997. S. 133.

Відповідні послання було відправлено Державному секретареві Дж. Бірну та президенту США Г. Трумену (Bobák, J. 2012, s. 683).

Проте ніякого практичного результату ці зусилля не дали, адже макрополітична ситуація на міжнародній арені цьому не сприяла. Як влучно висловився М. К. Млинарович, «зміна сьогоднішньої ситуації в Словаччині могла б реалізуватися лише проти волі Росії, тобто лише новою війною, але це навряд чи відбудеться, тому що американський солдат і громадянин далекі від думки про нову війну...» (Kaššovic, J. 2012, s. 163).

Радикальний активізм Фердінанда Дюрчанського

Емігранти зі Словацької держави одразу зіткнулися з комплексом екзистенційних, матеріальних, організаційних труднощів. Над ними постійно висів «дамоклів меч» екстрадиції на батьківщину, про що клопоталася чехословацька Комісія з судового переслідування військових злочинців на чолі з Б. Ечером, яка працювала в Лондоні разом з однойменною комісією ООН (Kubík, P. 2012, s. 26–27). Міністри словацького уряду в двосторонньому документі від 8 травня 1945 р. (Кремсмюнстерський акт) просили командування XX корпусу армії США захистити словацьких емігрантів на територіях, які зайняли союзницькі війська. Проте 30 серпня 1946 р. представник Державного департаменту Д. Ачесон публічно заперечив будь-які безпекові зобов'язання, пославшись на відсутність деталей про зміст документа. Військовий департамент на його запит 26 вересня цього самого року відповів, що «пошук в архівах не дав якоїсь інформації, яка б доповнила озвучену заяву» (Kirschbaum, J. 2002, s. 83).

Владні структури Словацької держави не приділяли уваги підготовці до переходу в еміграцію. К. Чулен скаржився на відсутність коштів на «словацьку справу за кордоном» (Čulen, K. 2008, s. 158). На рівні кулуарних розмов ішлося про те, що західні союзники укладуть компромісний мир з Німеччиною, аби остання збереглась як потужна сила на континенті, очевидно, як геополітична противага СРСР. У зв'язку з цим надіялися на позитивне, в сенсі збереження державності, вирішення словацького питання. Але брайтиславський уряд офіційно не розглядав післявоєнних справ (Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011, s. 26). Доречним вважаємо й зауваження, що словацькі дипломати в Італії, Швейцарії, Іспанії, Швеції, Фінляндії не змогли створити на Заході репрезентативний орган, який на антинімецькій платформі представляв би Словаччину перед союзниками (Štelcer, I. 2013, s. 90).

Винятком на тлі пасивного словацького політикуму був Ф. Дюрчански, який у 1939–1940 рр. обіймав посади міністра закордонних та внутрішніх справ. Він мав реноме політика, який потрапив у немилість до німців через недостатнє підпорядкування інтересам Берліна у внутрішньополітичних справах і спроби маневрувати на зовнішньополітичній арені. На німецько-словацькій зустрічі в Зальцбурзі в липні 1940 р. міністр закордонних

справ району Й. Ріббентроп, ретранслюючи думку А. Гітлера, ультимативно зажадав відставки неслухняного політика, який надалі займався лише викладанням та підприємництвом.

Ситуація завершального етапу війни зумовила «реактивацію» Дюрчанського. Підготував публіцистичні нариси «Обґрунтованість існування малих націй», «Дорога до словацької свободи». У швейцарському «Огляді міжнародного права» надрукував статті «Проблема існування Чехословаччини» та «Центральна Європа у минулому та майбутньому» (Maruniak, P. 2007, s. 267).

П. Придаєк повідомляв, що навесні 1944 р. Ф. Дюрчански шукав вихід на військових діячів США¹. Контактною особою був працівник Словацького національного банку В. Крайчовіч, який отримав від нього необхідні документи та автомобіль сербської дипломатичної місії в Братиславі. Він відправився в «Zogret» (Загреб?), але на шляху був арештований гестапо як крадій автомобіля, а також за вдавання міністра Словацької Республіки². Втім, у документах ЦРУ є згадки й про те, що Ф. Дюрчански того ж 1944 р. з відома президента Й. Тісо намагався бути посередником у встановленні таємних контактів з неідентифікованими радянськими представниками³.

Ф. Дюрчански доєднався до групи політиків («чорна опозиція»), активістами якої були Й. Сташко, Л. Леднар, Й. Мікуш, Я. Кемпни, Й. Косорін. На початку січня 1945 р. на таємній нараді «чорної опозиції» обговорювали організацію в Швеції та Швейцарії спеціальних центрів для підготовки там фінансової й політичної основи емігрантської діяльності, торкалися «проблеми відходу від німців»⁴. Ф. Дюрчански на зустрічі докладно виклав питання щодо здобуття симпатій Заходу до античехословацької діяльності (Vondrášek, V. 1982, s. 825).

За спогадами Й. Косоріна, остання його зустріч з Ф. Дюрчанским на батьківщині відбулася в середині березня 1945 р. Він сформулював таку оцінку геополітичної ситуації: «Досі нам загрожували чотири імперіалізми — угорський, німецький, чеський та польський. Німецький поразкою у війні відпаде. Польський ніколи не був суттєвим й, очевидно, не буде. З приходом до нас Росії більш-менш успішно усувається угорський... За такої ситуації для нас залишається небезпечним лише чеський імперіалізм. Переконалий, що він після війни посилиться... Ми за кордоном зробимо для словацької справи все, що дозволить доля. Моєю політичною вірою надалі залишається Захід...»⁵.

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Durcansky. Summary of Available Personality Information. 2 November 1954. P. 17.

² National Committee for Liberation of Slovakia (NCLS). Registration Act. Organization and Membership. P. 5..

³ Agent report. Durcansky Ferdinand. Slovak Separatist Leader. 9 July 1952. P. 5.

⁴ Zápisky Jozefa Kosorina (1944–1945). 2014. S. 54. URL: <http://surl.li/iyseac>.

⁵ Zápisky Jozefa Kosorina (1944–1945). 2014. S. 31. URL: <http://surl.li/iyseac>.

Детективним є сюжет про 150–200 кг морфії, який начебто взяв зі своєї фірми «Словацький алкалоїд» Ф. Дюрчански, вирушаючи в еміграцію. За одними відомостями його конфіскували німці, за іншими — американці, причому частину повернули¹. Якщо вірити цій другій версії, то вона пояснює джерело матеріального забезпечення діяльності Ф. Дюрчанського в перші роки за кордоном.

У французькій зоні окупації в Тіролі він написав «Меморандум військово-службовців словацької армії», чим прагнув дати старт організації емігрантського підрозділу на кшталт польського закордонного війська генерала В. Андерса. У баварському Пурфінгу 4 червня 1945 р. передав союзникам іще один меморандум. У ньому, посилаючись на прецедент щодо Трієста й Карінтії, аргументував: «до завершення мирної конференції жодна спірна територія не має бути зайнята підрозділами тієї держави, яка претендує на неї... чому ж порушення Бенешем цього принципу у випадку зі Словаччиною має толеруватися?» (Vleková, B. 2006. s. 71).

Авторитет Ф. Дюрчанського в таборі західних союзників був суперечливим. Документи ЦРУ демонструють широкий діапазон переважно негативних оцінок. За політичними поглядами він — свідомий словак, жорсткий антисеміт, антиамериканіст, матеріаліст, противник панславізму, прихильник тоталітаризму². В наборі особистісних рис: егоїстичний, амбітний, азартний, опортуніст, «марнославний золотошукач», «слизький тип», «негідник вищого гатунку»³. В одному звіті підкреслюється, що Ф. Дюрчански «використовує словацьку націю для задоволення своїх бажань»⁴. В іншому стверджується, що він є «реалістичним досвідченим політиком без утопічних ідей, його ставлення до політичного партнера базується на взаємній повазі та беззастережній чесності, якщо лише партнер дотримується тих самих правил»⁵. Американська газета «Телеграф у Балтиморі» назвала Дюрчанського «слов'янським Геббельсом»⁶. Зрештою, 1946 р. Державний департамент США включив його ім'я до переліку військових злочинців⁷. Вимагалася його екстрадиція⁸. Нюрнберзький Трибунал мав у розпорядженні необхідні документи для звинувачення Дюрчанського, зокрема в заколоті проти ЧСР⁹.

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Information from Biographic Intelligence Division Files, Department of State, as of September 1954. P. 5; Summary of Available Personality Information. 2 November 1954. P. 9.

² CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Report on the Slovakian Committee for Liberation (Slowakische Befreiungskomitee) and the Slovak National Council. 2 June 51. P. 1; Official Dispatch. Operational Ferdinand Durcansky — Name Trace. P. 3; Dr. M. P. Yosko. Slovak separatism — Dr. Ferdinand Durcansky. P. 12.

³ Summary of Available Personality Information. 2 November 1954. P. 9.

⁴ Transmittal of Report on Durcansky. 22 August 52. P. 4–5.

⁵ Report on the establishment of contact to Prof. Dr. Ferdinand Durcansky. 6 June 1952. № 127. P. 2.

⁶ «Slovaký Goebbels» kajičně sa vrací domů // *Telegraf (Baltimore, Md.)*. April 19, 1946. P. 2.

⁷ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Transmittal of Report on Durcansky. 22 August 52. P. 4–5.

⁸ The National Archives. Fond Foreign Office 371/56061. Request for extradition from Italy to Czechoslovakia of Dr. Ferdinand Durcansky. Code 12. File 3525. 1946.

⁹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Summary of Available Personality Information. 2 November 1954. P. 9; Slovak Separatist Group. Dec 53. P. 6.

Нелегально промандрувавши через Австрію та Швейцарію (Hvišč, J. 1996, s. 219), він прибув до Італії. За його ініціативи на рубежі 1945–1946 рр. створено Словацький дієвий комітет (СДК) (Gráčová, G. 2008a, s. 43). Активними її членами були Ш. Полаковіч (секретар), Я. Дюрчански, Р. Ділонг, Я. Окаль, А. Буган, С. Мечіар, Й. Йоштіак, А. Мацек, А. Греберт (Jankovič, L. 1996, s. 178). У статуті СДК було вказано: «щоб наші дії продемонстрували вільному світу, що не йдеться про справу купки одинаків (за кордоном), але про акцію, що розвивається зсередини словацької нації» (Vnuk, F. 1998, s. 89). У костьолі поблизу Рима було організовано трансляцію на Словаччину радіо «Барселона» (Polakovič, Š. 1996, s. 191).

Згідно з концепцією Ф. Дюрчанського, Словацька республіка не перестала існувати з нормативно-правового погляду (Letz, R. 1996, s. 36), а її територія була реінтегрована до відновленої Чехословаччини всупереч демократичним програмним заявам держав-переможниць (промова Ф.Д. Рузвельта «Чотири свободи», Атлантична хартія союзників) і Статуту ООН (Hrabovec, E. 2020, s. 29). Відтак Словаччина декларувалася де-юре та де-факто переможеною державою, як і Угорщина, Болгарія чи Румунія, а тому з нею мала бути укладена така сама угода, як з іншими німецькими союзниками. Вона мала зберігати статус держави під військовою окупацією аж до підписання мирних угод (Kirschbaum, J. M. 1973, s. 195). Розглядалося створення емігрантського уряду з Ф. Дюрчанским або П. Прідавком на чолі, а також відновлення в еміграції діяльності партій, заборонених у Словаччині. На думку Р. Летца, Ф. Дюрчански вів переговори з угорськими політичними емігрантами, які погодилися з актуальними кордонами Словаччини за умови, що угорській меншині буде гарантовано національні права (Letz, R. 2017, s. 207).

Ключовим для розуміння програми СДК є звернення до словацької політичної еміграції в травні 1946 р. Як загальна мета ставилася «ліквідація чеського та радянського імперіалізму». При цьому «чеський імперіалізм» представляв проблему, яку словакам слід вирішувати самостійно, а «радянський імперіалізм» кваліфікувався як проблема всього вільного світу. Їх ліквідація бачилася можливою винятково воєнним конфліктом між Сходом і Заходом. У такому разі Словацька Республіка мала відродитися й стати на бік західних держав (Katrebová-Vlehová, V. 2019, s. 101). Ф. Дюрчански уважно стежив за наростанням напруженості в англо-радянських відносинах на початку 1946 р. і вважав, що конфлікт розгориться ще до кінця цього року (Varinský, V. 2001, s. 124).

Оскільки Словацька держава була найбільше дискредитована участю у Голокості, то СДК видав «Декларацію до світової громадськості щодо воєнних злочинів». У документі наголошувалося, що словацька влада їх не чинила, а єврейській трагедії не запобігла, оскільки не могла проти-

витися вимогам Німеччини (Polakovič, Š. 1996, s. 192). У зв'язку з цим наведемо контраргумент історика Й. Єлінека. Він, аналізуючи особливості відносин між райхом та його союзниками, зауважив: «Треба усвідомити, що так звані сателітні держави Центрально-Східної і Південно-Східної Європи мали набагато більше свободи дій, ніж ми вважаємо. Чого самі не хотіли або в чому їх Німеччина не переконала — не робили» (Jelinek, J. 1991, s. 39).

Ф. Дюрчански здійснив ризиковану акцію — нелегальну поїздку в липні — серпні 1946 р. на Паризьку мирну конференцію. Потрапити туди йому начебто допомогли польські емігранти, які надали йому подробиці документи вояка армії генерала В. Андерса. Є непідтверджені згадки про особисті контакти Дюрчанського з французьким прем'єр-міністром та міністром закордонних справ Ж. Бідо, сином голови Тимчасового уряду Л. Блюма (Vondrášek, V. 2003, s. 76).

На жаль, немає інформації про подробиці перебування Ф. Дюрчанського в Парижі, хоча сам він стверджував, що зустрічався з Дж. Бірнсом, який начебто виявив розуміння щодо словацького питання, але наголосив, що доки ялтинські та потсдамські угоди є чинними, нічого не можна вдіяти (Katrebová-Blehová, V. 2016, s. 113). У листі до П. Прідавка наприкінці вересня 1946 р. констатував: «Я хотів у Парижі перевірити правильність мого розрахунку. І в цьому плані мій оптимізм було підтримано. Ніде я не зустрічав думки, з якої безпосередньо або побічно лунало, що дарма ми працювали, що нічого не можна зробити і тому подібне. Навпаки, мені скрізь підкреслювали, що ми дуже добре робимо, що ми відстоюємо наші права. Навіть радили, що і як робити, а чого не робити. Я маю на увазі доброзичливе ставлення. Більше того, готовність позитивно поставитися до справи. Коротше кажучи, я досяг своєї мети, принаймні я постійно отримую нові докази зацікавленості, але я звісно, ніколи й не думав, що в результаті наших подань вони змінять порядок денний [Конференції. — *Авт.*]» (Katrebová-Blehová, V. 2019, s. 88).

Паризькій конференції від імені словацького Міністерства закордонних справ (sic!) було подано три меморандуми: «Про існування Словацької республіки та про потребу підписати з нею мирний договір» (Duručanský, F. 1954, s. 257), «Про необхідність плебісциту в Словаччині», «Про обґрунтованість існування Чехо-Словаччини». В останньому вказувалося: «Утворення теперішньої Чехо-Словаччини, як і попередньої, відбувається за допомогою політичних інтриг, викривленням дійсності, дивовижною та досвідченою, хоча й безсовісною пропагандою, втручаннями, що суперечать основам міжнародного права та інтервенцією чужого війська... Якби чехи були самі по собі, ніколи б не змогли створити таку структуру... Немає передумов ні для утворення, ні для відновлення Чехо-Словаччини, хіба що це буде спри-

ятливішим для поширення комунізму... Конференція має необхідну правову базу... вирішити словацьку проблему»¹.

Агентура ЦРУ повідомляла, що офіційне ігнорування меморандумів СДК організаторами та учасниками Паризької конференції було наслідком «бажання [Чехословацького. — Авт.] президента Бенеша»².

Адресатами звернень СДК у формі листів та меморандумів були й відомі тогочасні діячі Західного світу: члени Ради міністрів закордонних справ, папа Пій XII, перший Генеральний секретар ООН Т. Лі, голова Комісії з прав людини при ООН Е. Рузвельт, британський екс-прем'єр В. Черчилль, очільник французького руху опору Ш. де Голль, американські політики Д. Ачесон, Дж. Фостер Даллес, А. Ванденберг тощо. Одне з послань було адресоване міністру закордонних справ Австралії, який на Паризькій конференції висунув ідею передання ЧСР під контроль ООН. Суть прохання полягала в тому, аби австралійці запропонували розглянути словацьке питання на засіданні Асамблеї або й Ради Безпеки ООН (Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988, s. 197).

Як приклад аргументації у зверненнях наведемо такий фрагмент: «... Вашингтон, Джеферсон, Пейн та інші американські патріоти вважаються великими світилами в ході розвитку людства. Але як і американські борці за свободу використали певний історичний момент, так само зробили словацькі політики. Боротьба за словацьку державну незалежність не розпочалася з нацизмом, як переконував світ Бенеш. Словаки лише скористалися міжнародними проблемами Чехо-Словаччини, що були викликані Мюнхеном 1938 р. У сприятливий момент реалізували природне право жити незалежно, так само, як раніше вчиняли й інші нації» (Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988, s. 196).

Проте важливо наголосити, що досі не було представлено чи бодай процитовано жодного документа, що засвідчив би наявність відповідей адресатів цих звернень.

Інертний конструктивізм Карола Сідора

Ще однією значущою фігурою еміграції був посол Словацької держави у Ватикані К. Сідор. Він теж був у немилості в Берліні, адже свого часу, 12 березня 1939 р., попри визнання його з боку гітлерівських емісарів фігурером словаків, відмовився проголошувати незалежність Словаччини, що зумовило переорієнтацію нацистів на Й. Тісо як головну дійову особу цього процесу.

1945 р. після офіційного розриву ватикансько-словацьких відносин К. Сідор залишався на легальному становищі у Святій столиці як приватна особа. П'ятирічна дипломатична служба дала йому можливість установи-

¹ Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Zv. 1. Bratislava: Národné literárne centrum — Dom slovenskej literatúry. 1998. S. 449–450.

² CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Report on the Slovakian Committee for Liberation (Slowakische Befreiungskomitee) and the Slovak National Council. 2 June 51. P. 9.

ти контакти з впливовими італійськими політиками А. де Гаспері, Фанфані, польським послом у Ватикані К. Паппе, генералом єзуїтів В. Ледоховським, словацькими емігрантами в Лондоні П. Прідавком, Я. Пауліні-Тотом (Čarnogurský, P. 1997, s. 201). Особливо тісними були дружні зв'язки К. Сідора з Г. Гонелло — громадянином Ватикану, секретарем провідної італійської Християнсько-демократичної партії і редактором її офіційну «Il Popolo»¹.

У перші повоєнні роки словацьке посольство у Ватикані залишалося ідейним континуумом національної державності й було її зримим втіленням. У його приміщенні, яке залишалося робочим кабінетом К. Сідора, відвідувачі бачили державні символи Словацької республіки. За «мовчазної згоди» ватиканської адміністрації толерувалися видані на бланку посольства документи, зокрема різні довідки для словацьких емігрантів в Італії (Hrabovec, E. 2022, s. 76).

Документи ЦРУ подають досить розмаїту характеристику політичних поглядів К. Сідора. Він — антинацист, але й античехословакіст, послідовний полонофіл, проте з антибританською й проамериканською позицією². На думку його приятеля Г. Гонелло, «Сідор був би не проти співпраці з росіянами, якби вони пообіцяли б деяку підтримку незалежній Словаччині»³. За інформацією з середовища чехословацької дипломатії, він не виключав можливості повернутися на батьківщину в статусі, якщо не політика, то як культурно-освітнього діяча (Kubík, P. 2012, s. 28). Також є джерельні відомості про його прагнення виїхати до США⁴.

Діяльність К. Сідора у Римі на той час виразилася в клопотаннях перед папою за словацьких біженців⁵, їх організаційній та матеріальній підтримці (Karala, J. 1972, s. 126), соціальній благодійності (членство у Папській комісії допомоги), популяризаційній публіцистиці в італійській пресі та газетах американських словаків. Однак на політичній ниві він залишався пасивним (Hrabovec, E. 2022, s. 80). Однією з причин була негласна рекомендація з Ватикану, адже-де факто він отримав там притулок і не бажав драгувати покровителів політичною активністю (Katuninec, M. 2004, s. 227). Важливим було й те, що його сім'я до листопада 1945 р. перебувала в Словаччині, тому він логічно побоювався мстивих репресій проти рідних. Зрештою, таємною спецоперацією за допомогою польських офіцерів їх було переправлено в Рим⁶ (Čulen, K. 2004, s. 216).

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Office of Strategic Service. 6 februara 1945. Subject: The Slovak Minister to the Holy See for an independent Slovakia. P. 1.

² Projected Establishment in Madrid of an «Eastern European anti-Communist Center». P. 11.

³ Office of Strategic Service. 6 februara 1945. Subject: The Slovak Minister to the Holy See for an independent Slovakia. P. 1.

⁴ Urban a Sidor chcú prísť do Ameriky. *Telegraf* (Baltimore, Md.). September 20, 1946. P. 6.

⁵ Zahraniční Slováci a ich činnost' za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy. Diel 3. Trnava: Vyd. Optima, 1999. S. 13.

⁶ The National Archives. Fond Foreign Office 371/47172. Journey to Rome of relatives of Mr. Karol Sidor, ex-Slovak Minister to the Holy See. Code 12. File 8986. 1945.

Концепція К. Сідора не містила сміливих закликів, оптимістичних обіцянок і бойових гасел. Він підкреслював обмеженість словацьких політичних перспектив: «Мала нація у великому світі ніколи не може стовідсотково досягнути того, чого хоче, і як хоче. Завжди мусить підпорядкуватися та пристосуватися до ситуації, яку творять великі чи то в Мюнхені, чи в Ялті, або ж у Потсдамі» (Katrebová-Bleňová, В. 2018, s. 245). Головним завданням для емігрантів бачив переїзд туди, де не видають біженців, рекомендував не займатися «високою політикою», не «мозолити очі» там, де словакам не раді. Вважав, що потрібно терпляче чекати часу, коли бути німцем не означатиме автоматично бути злочинцем, адже тоді й співпраця словаків з німцями теж сприйматиметься спокійніше (Katrebová-Bleňová, В. 2016, s. 119).

Така «кунктаторська» тактика зумовила суперечності між К. Сідором та Ф. Дюрчанским. У листопаді 1945 р. вони зустрілися у Ватикані (Vnuk, F. 1998, s. 88), але згоди про спільні дії не дійшли. К. Сідор категорично не погодився з очікуванням нової війни: «Я спілкувався з церковними та світськими дипломатами і всі вони стверджують, що в осяжному майбутньому не йдеться про нову війну..., не розраховують також на російсько-американський конфлікт» (Katrebová-Bleňová, В. 2019, s. 79).

Оскільки всі емігранти потерпали від матеріальної скрути, то розбіжності мали й фінансовий вимір. Ф. Дюрчански вважав, що К. Сідор мав доступ, але не хотів ділитися коштами зі спеціальних фондів, які свого часу створив братиславський уряд для потреб майбутньої еміграції¹. Але ні сучасники, ані історики не знайшли доказів на користь існування таких фондів (Vor, J. E. 1982, s. 67). Важливою обставиною бачиться те, що К. Сідор не допоміг зверненням до ватиканських кіл про надання там охорони й притулку Ф. Дюрчанському (Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011, s. 71). Серед неофіційних причин вкажемо, що деякі з соратників Ф. Дюрчанского мали негативний особистий імідж. Так, Ш. Полаковіч, незважаючи на статус католицького священника, був одруженим (Katrebová Bleňová, В. 218, s. 253), В. Крайчовіча підозрювали в гомосексуальних нахилах².

Приватне листування емігрантів демонструє довгий перелік взаємних презентій, об'єктивних та надуманих «гріхів», гучних інкримінацій тощо. Історикиня Б. Блегова дійшла висновку, що фабрикували облудні звинувачення обидві сторони. До цього ще й додавалися провокації чехословацької розвідки, що мали на меті поглибити суперечності й ворожечу між «сідоровцями» та «дюрчанківцями» (Bleňová, В. 2006, s. 72). П. Прідавек намагався грати в цьому протистоянні роль медіатора, схиляючи опонентів до необхідності знайти спільну мову (Grácová, G. 2002,

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Report on the Slovakian Committee for Liberation (Slowakische Befreiungskomitee) and the Slovak National Council. 2 June 51. P. 10.

² National Committee for Liberation of Slovakia (NCLS) Registration Act. Organization and Membership. P. 4.

s. 13), але зрештою власний поміркований темперамент привернув його на бік К. Сідора.

Наприкінці 1946 р. розбіжності між К. Сідором і Ф. Дюрчанским стали проявлятися в публічному просторі, зокрема на шпальтах словацьких газет у США¹ (Gráčová, G. 1998, s. 82). Це, звісно, вельми шкодило політичному реноме емігрантів, але вказані суперечності не були вкрай антагоністичними, як це намагалися показати їх недоброзичливіці. Я. Кашшовіц з цього приводу зазначав: «На розбіжності не слід дивитися трагічно, адже вони впливають з психологічного стану людей, позбавлених батьківщини і майна. У принципі всі мають одну мету — відновлення словацької держави... Незгоди впливають з оцінки міжнародної ситуації і вдалого моменту початку та процесу здійснення визвольної акції» (Kaššovic, J. 2012, s. 163).

Інтеграційні візії за участю Словаччини

Спільною платформою всіх груп еміграції було визнання потреби об'єднати словаків з іншими націями Центрально-Східної Європи у наддержавний союз. Такій ідеї симпатизували у Великій Британії. Навесні 1944 р. у Лондоні за підтримки прем'єр-міністра В. Черчілля був заснований Центральноєвропейський комітет задля кооперації емігрантських політичних груп з ЧСР, Югославії, Австрії, Угорщини, Болгарії, Румунії².

Уже перша емігрантська організація — Словацький революційний спротив (СРС), створена на рубежі 1945–1946 рр. в австрійському Раурісі, доєдналася до Антибільшовицького блоку народів. Його створили в американській зоні окупації в Баварії представники поневолених комуністами націй під проводом українців (Katrebová-Bleňová, V. 2023, s. 7). Цікаво, що, оскільки більшість членів володіла російською, але, очевидно, не бажала вести нею засідання, тому просила словака Л. Янковіча головувати, адже словацьку всі легко розуміли (Jankovič, L. 1996, s. 171–172).

А. Мах (міністр внутрішніх справ Словацької Республіки) та Й. Кіршбаум (словацький посол у Швейцарії) висловлювали ідеї об'єднання малих націй Дунайського регіону (Mach, A. 2008, s. 47; Kirschbaum, J. 2000, s. 155).

З кінця 1943 р. П. Прідавек сформулював програму об'єднання навколо Польщі як провідної країни регіону. Крім Словаччини, до союзу мали входити «чеські землі, Велика Україна, прибалтійські держави та Угорщина», і він бачився перепоною німецькому експансіонізму із Заходу та більшовицькій агресії зі Сходу (Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011, s. 81). На початку 1945 р. П. Прідавек став головою Центральноєвропейського федералістського клубу (Central European Federal Club) в Лондоні, що об'єднував представників австрійців, чехів, естонців, угорців, литовців, латишів, поляків, слова-

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Report on the Slovakian Committee for Liberation (Slowakische Befreiungskomitee) and the Slovak National Council. 2 June 51. P. 10.

² Projected Establishment in Madrid of an «Eastern European anti-Communist Center». P. 4.

ків, українців і білорусів (Cholínský, J. 2018, s. 326). Фактичним куратором організації був, знову-таки, В. Черчілль. Один з осередків клубу діяв у Римі.

Розглядався також інтеграційний проєкт «Міжмор'я» (Intermarium / Intermarum), що мав об'єднувати шістнадцять незалежних національних держав (Албанія, Білорусь, Болгарія, Чехія, Естонія, Греція, Хорватія, Литва, Латвія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Сербія й Україна)¹. Це мало гарантувати свободу та демократію 160 млн. мешканців між Балтійським, Чорним та Егейським морями (Bobák, J. 2012, s. 643–645).

Ф. Дюрчански вважав, що нації регіону мають співпрацювати в формі самостійних держав, максимально в конфедеративному союзі, але відкидав федеративний принцип, адже бачив у ньому обмеження суверенітету націй. Він вважав, що це зумовить прагнення до панування сильніших (Varnovský, M. 1996, s. 99). Наголошував, що підпорядкування словаків чехам слід уникати за будь-яких обставин². Тісно співпрацював з хорватськими лідерами А. Павеличем та В. Мачеком³.

К. Сідор, як послідовний полонофіл, визнавав як довоєнні східні кордони II Речі Посполитої (себто включно зі Східною Галичиною та Західною Волинною), так і післявоєнне розширення на заході до Одру та Нейсе⁴. Акцентував на католицькій релігії як цивілізаційній складовій наддержавного об'єднання. У ньому Польща мала стати центром тяжіння для менших націй (чехи, словаки, хорвати, словенці) з включенням до інтеграційного ареалу також Угорщини.

На початку квітня 1945 р. він подав у папську канцелярію «Пам'ятну записку». Документ пропонував, щоб під контролем нейтральної комісії в Словаччині відбувся плебісцит з такими запитаннями: «Ви підтримуєте відновлення ЧСР чи збереження Словацької республіки?» та «Ви підтримуєте союз з СРСР чи федерацію словацької держави з чеською, польською, угорською, австрійською або федерацію з балтійськими і балканськими державами?». К. Сідор висловив упевненість, що словаки засвідчать підтримку збереженню Словацької Республіки та її членству в європейській федерації, заснованій на західнохристиянській культурі (Sidor, K. 2012, s. 215).

Інтеграційні проєкти в Центральній-Східній Європі не були реалізовані, оскільки Велика Британія, як їх головний промоутер, з відставкою В. Черчілля втратила до них інтерес. З іншого боку, для СРСР, який став панівною геополітичною силою в регіоні, об'єднання малих держав несло потенційну загрозу втрати над ними контролю.

¹ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Soviet Penetration and Use of the ABN and Central European Federal Club. 10 December 1946. P. 2.

² Report on the establishment of contact to Prof. Dr. Ferdinand Durcansky. 6 June 1952. № 127. P. 4.

³ Politični begunci ustvarjajo mednarodno organizacijo. *Enakopravnost (Cleveland, O. [Ohio])*. November 22, 1946. P. 2.

⁴ CIA. FIA ERR. NWRDA SC. Report on the Slovakian Committee for Liberation (Slowakische Befreiungskomitee) and the Slovak National Council. 2 June 51. P. 13.

Висновки

Отже, наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки в країнах Заходу спостерігається активність словацької еміграції. Попри загальну античехословакістську та антикомуністичну спрямованість, для неї була притаманна значна внутрішня диференціація. Словацька національна рада в Лондоні на чолі з П. Придавком, а також організації першої хвилі словацької еміграції в США (насамперед католицька Словацька Ліга) не були дискредитовані колаборацією з нацистами. Їхня політична позиція підкреслює важливий факт, що ідею збереження словацької національної державності відстоювали також представники демократичних сил. Високу динаміку міжнародної активності демонстрував Словацький дієвий комітет на чолі з Ф. Дюрчанским, який стояв на платформі континуїтету Першої Словацької Республіки. Але його спроби заручитися підтримкою політичних лідерів провідних західних країн і учасників повоєнної Паризької мирної конференції не мали практичних результатів. Римський осередок еміграції з провідною роллю К. Сідора обмежився неполітичною діяльністю: матеріальною та організаційною допомогою емігрантам, популяризацією «словацького питання» в західній пресі. Спільною рисою всіх груп емігрантів було схвальне ставлення до участі Словаччини в інтеграційних проєктах об'єднання націй Центрально-Східної Європи в конфедеративне або федеративне утворення задля узгодження таким чином державотворчих прагнень і ефективного колективного захисту регіону від можливої агресії в майбутньому.

Загалом надії на визнання й дієву підтримку словацької державної ідеї західними демократіями виявилися марними. По-перше, Словацька держава була скомпрометована співпрацею з переможеним агресором. По-друге, повоєнна Центрально-Східна Європа опинилася в радянській сфері впливу і з цим де-факто змирилися на Заході. У свою чергу, Москва домоглася приєднання до СРСР Закарпаття, визнала «залишкову» ЧСР і зробила ставку на контроль над усією її територією, тому не бачила резону підтримувати словацькі державницькі / сепаратистські прагнення. Перспективою подальших розвідок у даному напрямі може бути дослідження діяльності словацьких емігрантських центрів в умовах розгортання протистояння Схід-Захід наприкінці 1940 — наприкінці 1980-х рр.

Barnovský, M. 1996. Zahraničné dimenzie zápasu o demokraciu v rokoch 1945–1948. *Slováci a zahraničnopolitická orientácia ČSR. Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. Storočí*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA. S. 92–101.

Bleková, B. 2006. Kauza Ferdinand Ďurčanský a jeho exilová činnosť v Rakúsku. *Historický zborník*. Ročník 16. Číslo 1–2. S. 69–77.

Bobák, J. 2015. Slovenská štátnosť v politike Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945–1951. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. S. 80–150.

Bobák, J. 2012. Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945–1947. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa. S. 642–693.

Bor, J. E. 1983. *Msgr. Dr. Jozef Kapala prelát-diplomat*. Canada — Ontario — Cambridge: Dobrá kniha. 190 s.

Čarnogurský, P. 1997. *Svedok čias*. Bratislava: Vyd. USPO Peter Smolík. 258 s.

Cholinský, J. 2018. Český národní výbor v Londýně proti vládám československé Národní fronty: (vybrané dokumenty z let 1945–1947). *Securitas imperii: sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Sv. 32/1. S. 288–358.

Čulen, K. 2008. *V amerických zaisťovacích táboroch. Z denníkov Konštantína Čulena (6. jún 1945 — 30. apríl 1946)*. Martin: Matica slovenská. 254 s.

Čulen, K. 2004. *Posledné posedenia*. Martin-Bratislava: Matica slovenská — Slovenský historický ústav Matice slovenskej. 304 s.

Đurčanský, F. 1954. *Biela kniha. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov*. Buenos Aires: Slovenský oslobodzovací výbor. 996 s.

Grácová, G. 1998. Dve koncepcie boja za slovenskú štátnosť. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 79–84.

Grácová, G. 2002. Činnosť Karola Sidora v exile. *Zborník prednášok o protagonistoch slovenského povojnového exilu a o niektorých kultúrno-politických udalostiach v dejinách Slovenska*. Žilina: Stredisko Zahraničných Slovákov Domu MS, S. 12–18.

Grácová, G. 2008a. Dr. Ján Durčanský. *Slovenská štátnosť a slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 38–46.

Grácová, G. 2008b. Peter Prídavok — spisovateľ, novinár, politik. *Slovenská štátnosť a slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 58–67.

Hrabovec, E. 2020. Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska. *Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: história a perspektívy*. Bratislava: Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied. S. 25–54.

Hrabovec, E. 2022. «Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rímom». Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a «ľudovo-demokratickým» Československom 1945–1948. *Slovenský časopis historický*. Ročník 2. Číslo 1. S. 48–107.

Hvišč, J. 1996. Diplomatické pôsobenie Dr. Jozefa M. Kirschbauma. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 211–222.

Jankovič, L. 1996. Slovenská politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku (1945–1948). *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 161–183.

Jelinek, J. 1991. Jozef Tiso a slovenský štát. Na okraj problémy. *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Slovenská národná rada—Historický ústav SAV. S. 37–46.

Kapala, J. 1972. *Spod Roháčov po Vatikán. Pamäti môjho života*. Kanada — Ontario — Galt: Dobrá kniha. 280 s.

Kaššovic, J. 2012. *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939–1946*. Bratislava: Ústav pamäti národa. 182 s.

Katrebová-Bleňová, B. 2016. Počiatky slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 a medzinárodno-politické súvislosti. *Prelom dejín: rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin: Matica slovenská. S. 186–127.

Katrebová-Bleňová, B. 2018. Korešpondencia medzi Karolom Sidorom a Mons. Franťiškom J. Dubošom (Francisom J. Duboshom) 1945–1946. *Historický zborník*. Ročník 28. Číslo 1. S. 244–261.

Katrebová-Blebová, B. 2022. The Slovak Diaspora and the Slovak Question during the Cold War. *Nuova Storia Contemporanea. Quadrimestrale di studi storici e politici sull'età contemporanea*. Seconda serie: numero 2. Maggio-agosto. P. 45–66.

Katrebová-Blebová, B. 2023. Agenti-kuriéri v prepojení na slovenský exil ako súčasť protikomunistického odporu v období počiatkov studenej vojny. Prípado Alexandra Matúša. *Securitas Imperii*. Vol. 42. S. 2–23.

Katrebová-Blebová, B. 2019. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945–1950*. Bratislava: Slovenský historický ústav v Ríme. 210 s.

Katuninec, M. 2004. Karol Sidor a americkí Slováci. *Studia Historica Tyrnaviensia*. Vol. 4. S. 219–229.

Kirschbaum, J. M. 1973. *Slovakia after the Second World War. Slovakia in the 19th and 20th centuries*. Toronto — Ontario: Slovak World Congress. P. 195–236.

Kirschbaum, J. M. 1998. Ešte o strediskach slovenského exilu v Kanade. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 233–237.

Kirschbaum, J. 2000. *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Martin: Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Matice Slovenskej. 416 s.

Kirschbaum, Jozef M. 2002. Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil (k začiatkom činnosti slovenského politického exilu). *Historický zborník*. Ročník 12. Číslo 1–2. S. 82–108.

Kružliak, I. 1998. Strediská slovenského exilu v Nemecku. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 208–212.

Kubík, P. 2012. Slovenský exil v Itálii 1945–1949. *Securitas Imperii*. Číslo. 21 (02). S. 26–47.

Letz, R. 1996. Problém zániku a právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 32–43.

Letz, R. 2017. *Slovenské územie v historickom kontexte*. Martin: Matica slovenská. 349 s.

Mach, A. 2008. *Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov*. Martin: Matica slovenská. 367 s.

Maruniak, P. 2007. Dr. Ferdinand Ďurčanský (Sté výročie jeho nedožitého narodenia). *Exil slovenskej štátnej orientácie po roku 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej. S. 252–268.

Michálek, S. 1999. *Diplomat Štefan Osuský 1889–1973*. Bratislava: Veda. 520 s.

Mulík, P. 2009. Slovenská liga v Amerike a prvá Slovenská republika. *Historický zborník*. Ročník 19. Číslo 1. S. 70–81.

Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej štátnosti*. Lakewood-Hamilton: Slovak Research institute of America, 239 s.

Polakovič, Š. 1996. Ferdinand Ďurčanský v mojom podaní. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 184–201.

Segeš, D. 2009. *Dvojkríž v siločiarach bieleho orla. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny*. Bratislava: Veda. 530 s.

Segeš, D. 2020. Záchrancovia slovenskej štátnosti. Politické iniciatívy Karola Sidora a Petera Prídavka za 2. svetovej vojny a po jej skončení. *Človek modernej doby*. Bratislava: Veda. S. 103–152.

Sidor, K. 2012. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Bratislava: OZ Libri historiae — Post Scriptum. 480 s.

Štelcer, I. 2013. *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945–1992)*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku. 313 s.

Varinský, V. 2001. Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948. *Acta historica Neosoliensia*. T. 4. S. 118–129.

Varinský, V. 2015. Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 — Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. 1948. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. S. 66–79.

Vnuk, F. 1996. Slovensko v plánoch politickej emigrácie (1945–1970). *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 134–143.

Vnuk, F. 1998. Aktivity exilu — obhajoba slovenskej štátnosti v rokoch 1945–1948. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 85–90.

Vondrášek, V. 1982. Ľudácka emigrácia a kontrarevolučné podzemie na Slovensku v rokoch 1945–1947. *Historický časopis*. Roč. 30. Číslo 6. S. 824–846.

Vondrášek, V. 2003. Poválečný slovenský exil a aktivity ČSR o vydání jeho některých představitelů (květen 1945 — podzim 1946). *Vojenská historie*. Ročník. 7. Číslo. 4. S. 54–76.

Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. Mýty a realita*. Bratislava: Veda. 733 s.

Barnovský, M. 1996. Zahraničné dimenzie zápasu o demokraciu v rokoch 1945–1948 [Foreign Dimensions of the Struggle for Democracy in 1945–1948]. *Slováci a zahraničnopolitická orientácia ČSR. Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. Storočí*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA. S. 92–101. [in Slovak].

Blehová, B. 2006. Kauza Ferdinand Ďurčanský a jeho exilová činnosť v Rakúsku [The Case of Ferdinand Ďurčanský and his Exile Activities in Austria]. *Historický zborník*. № 16/1–2. S. 69–77. [in Slovak].

Bobák, J. 2015. Slovenská štátnosť v politike Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945–1951 [Slovak Statehood in the Slovak League in America /Policy During 1945–1951]. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. S. 80–150. [in Slovak].

Bobák, J. 2012. Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945–1947 [Slovak Revolutionary Resistance and the Beginnings of Organized Anti-Communist Resistance Abroad in 1945–1947]. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa. S. 642–693. [in Slovak].

Bor, J. E. 1983. *Msgr. Dr. Jozef Kapala prelát–diplomat [Msgr. Dr. Jozef Kapala Prelate–diplomat]*. Canada–Ontario–Cambridge: Dobrá kniha. [in Slovak].

Čarnogurský, P. 1997. *Svedok čias [Time is a Witness]*. Bratislava: Vyd. USPO Peter Smolík. [in Slovak].

Cholínský, J. 2018. Český národní výbor v Londýně proti vládám československé Národní fronty: (vybrané dokumenty z let 1945–1947) [The Czech National Committee in London Against the Governments of the Czechoslovak National Front: (Selected Documents from 1945–1947)]. *Securitas imperii: sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Sv. 32/1. S. 288–358. [in Czech].

Čulen, K. 2008. *V amerických zaisťovacích táboroch. Z denníkov Konštantína Čulena (6. jún 1945–30. apríl 1946) [In American Internment Camps. From the Konstantin Čulen's Diaries (June 6, 1945 — April 30, 1946)]*. Martin: Matica slovenská. [in Slovak].

Čulen, K. 2004. *Posledné posedenia [Last Sitting]*. Martin–Bratislava: Matica slovenská–Slovenský historický ústav Matice slovenskej. [in Slovak].

Đurčanský, F. 1954. *Biela kniha. Právo Slovákov na samostatnosť' vo svetle dokumentov [White Book. The Slovaks' Right to Independence in the Light of the Documents]*. Buenos Aires: Slovenský oslobodzovací výbor. [in Slovak].

Grácová, G. 1998. Dve koncepcie boja za slovenskú štátnosť [Two Concepts of the Struggle for Slovak Statehood]. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 79–84. [in Slovak].

Grácová, G. 2002. Činnosť Karola Sidora v exile [Karol Sidor's Exile Activities]. *Zborník prednášok o protagonistoch slovenského povojnového exilu a o niektorých kultúrno-politických udalostiach v dejinách Slovenska*. Žilina: Stredisko Zahraničných Slovákov Domu MS, S. 12–18. [in Slovak].

Grácová, G. 2008a. Dr. Ján Durčanský [Dr. Jan Durchanský]. *Slovenská štátnosť a slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 38–46. [in Slovak].

Grácová, G. 2008b. Peter Pridavok — spisovateľ, novinár, politik [Peter Pridavok — Writer, Journalist, Politician]. *Slovenská štátnosť a slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 58–67. [in Slovak].

Hrabovec, E. 2020. Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska [Slovak Exile and the Path to Slovak Independence]. *Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: história a perspektívy*. Bratislava: Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied. S. 25–54. [in Slovak].

Hrabovec, E. 2022. «Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rímom». Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a «ľudovo-demokratickým» Československom 1945–1948 [«The Fight for Slovakia is not Between Prague and Bratislava, but Between Prague and Rome». The Slovak Question in the Relations between the Holy See and «People's Democratic» Czechoslovakia 1945–1948]. *Slovenský časopis historický*. № 2/1. S. 48–107. [in Slovak].

Hvišč, J. 1996. Diplomatické pôsobenie Dr. Jozefa M. Kirschbauma [The Dr. Jozef M. Kirschbaum's Diplomatic Activities]. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 211–222 [in Slovak].

Jankovič, L. 1996. Slovenská politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku (1945–1948) [Slovak Political Emigration in Austria, Germany, France and Italy (1945–1948)]. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 161–183. [in Slovak].

Jelinek, J. 1991. Jozef Tiso a slovenský štát. Na okraj problému [To the Question About Jozef Tiso and the Slovak State]. *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Slovenská národná rada — Historický ústav SAV. S. 37–46. [in Slovak].

Kapala, J. 1972. *Spod Roháčov po Vatikán. Pamäti môjho života [From Roháče to the Vatican. Memories of my Life]*. Kanada — Ontario — Galt: Dobrá kniha. [in Slovak].

Kaššovic, J. 2012. *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939–1946 [In the service of the country. Memories about Public Activities in 1939–1946]*. Bratislava: Ústav pamäti národa [in Slovak].

Katrebová-Blehová, B. 2016. Počiatky slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 a medzinárodno-politické súvislosti [The Beginnings of Slovak Political Emigration after 1945 and International Political Circumstances]. *Prelom dejín: rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin: Matica slovenská. S. 186–127. [in Slovak].

Katrebová Blehová, B. 2018. Korešpondencia medzi Karolom Sidorom a Mons. Františkom J. Dubošom (Francisom J. Duboshom) 1945–1946 [Correspondence between Karol Sidor and Mons. František J. Dubosh (Francis J. Dubosh) 1945–1946]. *Historický zborník*. № 28/1. S. 244–261. [in Slovak].

Katrebová Blehová, B. 2022. The Slovak Diaspora and the Slovak Question during the Cold War. *Nuova Storia Contemporanea. quadrimestra* Le di studi storici e poLitici suLL'età contemporanea. Vol. 2/2. Maggio — agosto. P. 45–66.

Katrebová-Blehová, B. 2023. Agenti-kuriéri v prepojení na slovenský exil ako súčasť protikomunistického odporu v období počiatkov studenej vojny. Prípad Alexandra Matúša [Agents-Couriers Connected to the Slovak Exile as Part of the Anti-Communist Resistance During the Beginnings of the Cold War. The Case of Alexander Matush]. *Securitas Imperii*. Vol. 42. S. 2–23. [in Slovak].

Katrebová-Blehová, B. 2019. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945–1950 [Slovak Emigration in Italy in 1945–1950]*. Bratislava: Slovenský historický ústav v Ríme [in Slovak].

Katuninec, M. 2004. Karol Sidor a americkí Slováci [Karol Sidor and American Slovaks]. *Studia Historica Tyrnaviensia*. Vol. 4. S. 219–229 [in Slovak].

Kirschbaum, J. M. 1973. *Slovakia after the Second World War. Slovakia in the 19th and 20th centuries*. Toronto — Ontario: Slovak World Congress. P. 195–236.

Kirschbaum, J. M. 1998. Ešte o strediskách slovenského exilu v Kanade [One More Time About the Slovak Exile Centers in Canada]. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 233–237. [in Slovak].

Kirschbaum, J. 2000. *Náš boj o samostatnosť Slovenska [Our fight for the independence of Slovakia]*. Martin: Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Maticе Slovenskej. [in Slovak].

Kirschbaum, Jozef M. 2002. Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil (k začiatkom činnosti slovenského politického exilu) [When Paris and Washington Wanted to Recognize Slovak Exile (the beginnings of the Slovak political exile activities)]. *Historický zborník*. № 12/1–2. S. 82–108. [in Slovak].

Kružliak, I. 1998. Strediská slovenského exilu v Nemecku [Slovak Exile Centers in Germany]. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 208–212 [in Slovak].

Kubík, P. 2012. Slovenský exil v Itálii 1945–1949 [Slovak Exile in Italy 1945–1949]. *Securitas Imperii*. № 21 (02). S. 26–47. [in Slovak].

Letz, R. 1996. Problém zániku a právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky [The Problem of the Evanescence and Legal Continuity of the First Slovak Republic]. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 32–43. [in Slovak].

Letz, R. 2017. *Slovenské územie v historickom kontexte [Slovak Territory in a Historical Context]*. Martin: Matica slovenská. [in Slovak].

Mach, A. 2008. *Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov [From far Roads. Fragments from Memoirs]*. Martin: Matica slovenská. [in Slovak].

Maruniak, P. 2007. Dr. Ferdinand Ďurčanský. (Sté výročie jeho nedožitých narodenín) [Dr. Ferdinand Durchansky (the Centenary of his Birthday)]. *Exil slovenskej štátnej orientácie po roku 1945*. Martin: Vydavateľstvo Maticе slovenskej. S. 252–268. [in Slovak].

Michálek, S. 1999. *Diplomat Štefan Osuský 1889–1973 [Diplomat Shtefan Osusky 1889–1973]*. Bratislava: Veda. [in Slovak].

Mulík, P. 2009. Slovenská liga v Amerike a prvá Slovenská republika [The Slovak League in America and the First Slovak Republic]. *Historický zborník*. 19/1. S. 70–81. [in Slovak].

Polakovič, Š. & Vnuk, F. 1988. *Zahraničné akcie na zachranu a obnovenie slovenskej štátnosti (Foreign Actions for the Saving and Restoring Slovak Statehood)*. Lakewood — Hamilton: Slovak Research institute of America. [in Slovak].

Polakovič, Š. 1996. Ferdinand Ďurčanský v mojom podaní [Ferdinand Durchansky in My Presentation]. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 184–201. [in Slovak].

Segeš, D. 2009. *Dvojkříž v siločiarach bieleho orla. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny* [A Double-Cross in the Lines of power of a White Eagle. The Slovak Question in the Policy of the Polish Government-in-exile During World War II]. Bratislava: Veda. [in Slovak].

Segeš, D. 2020. Záchrancovia slovenskej štátnosti. Politické iniciatívy Karola Sidora a Petera Pridávka za 2. svetovej vojny a po jej skončení [Custodians of Slovak Statehood. Political Initiatives of Karol Sidor and Peter Pridavek During and After World War II]. *Človek modernej doby*. Bratislava: Veda. S. 103–152. [in Slovak].

Sidor, K. 2012. *Šesť rokov pri Vatikáne* [Six Years at the Vatican]. Bratislava: OZ Libri historiae-Post Scriptum.

Štelcer, I. 2013. *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945–1992)* [Our Struggle for the Independence of Slovakia (1945–1992)]. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku. [in Slovak].

Varinský, V. 2001. Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948 [Political Actions of Ferdinand Durchansky for the Restoration of Slovak Statehood Until 1948]. *Acta historica Neosoliensia*. T. 4. S. 118–129. [in Slovak].

Varinský, V. 2015. Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov [Slovak Post-War Political Emigration and its Activities in Slovakia From the Perspective of New Sources]. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 — Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948. 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. S. 66–79. [in Slovak].

Vnuk, F. 1996. Slovensko v plánoch politickej emigrácie (1945–1970) [Slovakia in Plans of Political Emigration (1945–1970)]. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. S. 134–143. [in Slovak].

Vnuk, F. 1998. Aktivity exilu — obhajoba slovenskej štátnosti v rokoch 1945–1948 [Exile Activities — Defense of Slovak Statehood in 1945–1948]. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská. S. 85–90. [in Slovak].

Vondrášek, V. 1982. Ľudácka emigrácia a kontrarevolučné podzemie na Slovensku v rokoch 1945–1947 [Ľudák Emigration and the Counter-Revolutionary Underground in Slovakia in the Years 1945–1947]. *Historický časopis*. № 30/6. S. 824–846. [in Slovak].

Vondrášek, V. 2003. Poválečný slovenský exil a aktivity ČSR o vydání jeho některých představitelů (květen 1945 — podzim 1946) [Post-War Slovak Exile and Czechoslovakia's Activities to Extradite Some of its Representatives (May 1945 — Autumn 1946)]. *Vojenská historie*. № 7/4. S. 54–76. [in Czech].

Vondrášek, V. & Pešek, J. 2011. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. Mýty a realita* [Slovak Post-War Exile and Its Activities 1945–1970. Myths and Reality]. Bratislava: Veda. [in Slovak]